

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЯК СВІТОВА ТЕНДЕНЦІЯ І ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

***Анотація.** У статті визначено роль демократизації як однієї з головних тенденцій трансформації сучасної міжнародної системи. Показано, що демократизація є головною умовою, яка уможливорює існування феномену правової держави.*

Ключові слова: демократизація, демократія, держава, трансформація, тенденція, міжнародна система.

***Аннотация.** В статье определена роль демократизации как одной из главных тенденций трансформации современной международной системы. Показано, что демократизация является главным условием, которое делает существование феномена правового государства возможным.*

Ключевые слова: демократизация, демократия, государство, трансформация, тенденция, международная система.

***Annotation.** In the article the role of democratization as one of the leading tendencies of the contemporary international system's transformation is revealed. It is shown that democratization is the main condition that makes the phenomenon of constitutional state possible.*

Key words: democratization, democracy, state, transformation, tendency, international system.

Однією з тенденцій, яка багато в чому визначає трансформацію сучасної системи міжнародних відносин є демократизація. Демократизація - це тенденція розвитку сучасного світу, під якою ми в широкому сенсі розуміємо зростання кількості демократичних держав, посилення й розвиток демократичних інститутів і процедур у різних країнах.

Звичайно, існують різні уявлення, а також процедури оцінки того, які країни можна вважати демократичними. Нерідко суперечки спричиняють держави, які опинилися «в граничному стані», де низка ознак демократичного розвитку присутня, тоді як відсутні інші. Розглядаються дві групи факторів, які зумовлюють процеси демократизації: структурні (незалежні змінні) – рівень економічного і соціального розвитку, соціально-класові процеси, домінуючі у суспільстві цінності і процедурні (залежні змінні) – рішення, які приймаються, особистісні особливості політичних діячів.

Свій початок демократизація бере з перемоги у Другій світовій війні над нацистською Німеччиною та її сателітами. Відтак розповсюдження демократичних інститутів на низку країн, які розвиваються, сталося у другій половині 50-х – початку 60-х років внаслідок їх деколонізації. У 70-і роки в Південній Європі занепали авторитарні диктатури, які залишилися спочатку в Португалії, потім в Іспанії і Греції. Упродовж наступного десятиліття хвиля демократизації перекотилася більшістю країн Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Чилі, Уругвай, Болівія, Еквадор, Перу, Гватемала, Гондурас, Панама та ін.).

До середини 80-х років демократичні зміни докотилися до Південно-Східної Азії (Південна Корея, Філіппіни, Тайвань, Таїланд тощо). Бурхливий розвиток цієї тенденції торкнувся багатьох країн Африки, у тому числі ЮАР, відмова якої від апартеїду стала значним проривом до демократії. На термінальній стадії системної кризи СРСР, на зламі 80-х і 90-х років демократизація охопила країни Центральної та Східної Європи [1, с. 282]. Нарешті, у 1991 р. крах радянського тоталітаризму відкрив шлях до демократичних перетворень в Україні та інших союзних республіках.

На початку ХХ ст. відносно невелику кількість держав можна було розглядати як демократичні, та й самі вони далеко не завжди передбачали всю повноту виборчого та інших прав, тоді як на початку ХХІ ст. ці проблеми виявились якщо не вирішеними, то, принаймні, вирішуваними.

Кінець ХХ ст. збігся з третьою «хвилею» демократизації, яка і за кількістю держав, і за ступенем їх залучення до демократичних процесів є, мабуть, особливо бурхливою. Означене обумовило й інші тенденції світового розвитку – глобалізацію та інтеграцію світу, які посилюють одна одну. Дотримання демократичних принципів і традицій дедалі більшою кількістю учасників є певним позитивним прикладом. Залишатися поза межами всесвітнього «демократичного клубу» у світі, що стрімко глобалізується, означає опинитися поза системою, поза «сучасністю». Це спонукає все нові й нові держави орієнтуватись на демократичні цінності [2, с. 30].

Процес демократичних перетворювань наприкінці ХХ ст. можна розглядати саме як тенденцію політичного розвитку світу, в реалізації якої дедалі вагомішими стають не ендогенні фактори (рівень соціально-економічного розвитку, політичні процеси у суспільстві тощо), а екзогенні стосовно даної держави, тобто міжнародне середовище. Саме воно спонукає держави до демократичних перетворювань.

Відкриваючи кордони, глобалізація сприяє розвитку у світі демократичних процесів, надає людям широкі можливості для виявлення свого погляду й спілкування, чим прямо або опосередковано впливає на політи-

ку. Вперше в історії демократичний простір розкинувся так широко, що перетворився на домінуючий геополітичний ландшафт світу. Окремі острівки тоталітаризму або авторитаризму залишилися на узбіччі магістрального розвитку світової політики й ніяк не можуть претендувати на суттєву роль у її формуванні. У західній політологічній літературі навіть з'явилася теза про «всесвітню демократичну революцію, яка відбувається в наш час». С.Гантінгтон назвав її «найважливішою політичною тенденцією кінця ХХ ст.» [3, 142]. Ф. Фукуяма, у свою чергу, сповістив про «універсалізацію західної ліберальної демократії» кінцевої форми політичного устрою людства, а, звідси, й «закінчення історії» як боротьби між суспільними формаціями [4, 205].

Масштабність демократизації, яка охоплює більше половини населення і території земної кулі, включає надпотужні в економічному, науково-технічному і військовому вимірах країни, безперечно, свідчить про якісну зміну соціально-політичного обличчя світової спільноти. Складається глобальне середовище, яке несприятливе для нового розколу світу за ідеологічними ознаками і сприятливе для трансформації структури міжнародних відносин на демократичних засадах. На наш погляд, навряд чи є підстави для абсолютизації позитивних оцінок зміни, яка вже відбулася і все ще триває.

Американська дослідниця третьої «хвилі» демократизації К. Шварцман зазначає, що «в соціальних науках виникла потреба розглядати зв'язок демократизації з іншими глобальними процесами. Головним інтелектуальним завданням є простеження зв'язку між глобальними та внутрішніми процесами в окремих країнах, з тим, щоб показати, який вплив чинять ці внутрішні процеси як на правителів, так і на підлеглих» [5, 161]. Дослідниця виокремлює шість основних факторів впливу глобалізації на демократизацію: сприятливий міжнародний клімат; глобальне економічне зростання; економічні та фінансові кризи; закордонне втручання; зрушення в глобальній гегемонії [5, 161-164].

Відомий російський політолог А. Мельвіль вважає, що «в оцінці перспектив нинішньої хвилі демократизації і загрозливих їй чинників недоречно як короткозорий оптимізм, заснований на сліпій вірі у переможну магію демократичної фразеології, так і сумний песимізм, спричинений історичною неминучістю чергування демократичних і авторитарних циклів. Зрештою, досвід минулого – зовсім не завжди достовірна відповідь на виклик майбутнього» [6, с. 120-121].

Суперечність демократизації полягає в тому, що демократичні інститути та процедури в багатьох державах використовуються лише як зовнішня форма, яка слугує іноді для прикриття недемократичних за суттю механізмів реалізації влади. Незважаючи на розширення демократичного простору, ми повинні визнати недостатню гомогенність демократичних процесів, нестабільність і конфліктність у співвідношеннях значної кількості демократичних держав.

Вплив демократизації на трансформацію сучасної системи міжнародних відносин обмежуються тим, що вона не є універсальною. Поза зоною її розповсюдження залишаються такі релікти розваленої соціалістичної системи, як Північна Корея і Куба. Хвиля демократизації не торкнулася низки інших країн і серед них такого гіганта, як Китай та більшість держав мусульманського світу.

Подальший внутрішній розвиток в одних з цих країн може піти в бік демократизації, в інших у бік авторитаризму. У деяких випадках дуже ймовірні проміжні або змішані варіанти, за яких складно провести чітку демаркаційну лінію між демократією та авторитаризмом у внутрішній і зовнішній політиці. До того ж, як показує практика сучасних міжнародних відносин, нерідко внутрішній авторитаризм не заважає співробітництву з демократичними державами на світовій арені і, навпаки, хоча й значно рідше, демократія всередині країни сама по собі ще не забезпечує її конструктивної участі у вирішенні проблем світової політики.

Із вище сказаного слідує, що країни, які при зміні історичних епох залишаються осторонь від демократизації, ще менш гомогенні і ще менш здатні до об'єднання на загальних засадах, ніж ті, які беруть у ній участь. Звідси – неминучість різнохарактерних і різноспрямованих імпульсів, залучених з недемократичних країн у міжнародно-політичне середовище, які до того ж містять у собі елементи співробітництва і суперництва в їх відносинах з демократичними державами. Навіть при наявній перевазі демократичних засад у формуванні світової політики ніяк не можна зменшити дестабілізуючого впливу на неї з боку держав, політичних і суспільних сил, які перебувають поза процесом демократизації. Найімовірніше, саме від них можуть надходити серйозні, часто нетрадиційні, загрози безпеці і стабільності в ХХІ ст.

Російський вчений А. Мадатов відзначає, що «демократизація означає процес політичних і соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного устрою» [7, с. 45]. «Сучасна демократична хвиля, завдяки її глобальному характеру, має тривалий, затяжний і суперечливий характер. Поступальність демократичних процесів у перехідних суспільствах потребує не одного десятиліття і залежатиме від поєднання багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів» [7, с. 56].

Демократизація набула здатності суттєво обмежувати застосування сили у дедалі ширшому діапазоні міжнародних конфліктних ситуацій. Як зазначає В. Кулагін, «якщо все ж таки закономірність світової взаємодії демократичних держав не буде порушено у ХХІ ст., розширення поля демократії, яке відбувається в цей час у світі, означатиме й розширення глобальної зони її дії і впливу на світові процеси. З цього, мабуть, складається перша й головна якісна відмінність системи міжнародних відносин, що формується, від класичної Вестфальської, в межах якої перевага авторитарних держав передбачала періодичність війн як між ними, так і за участю демократичних країн» [6, с. 49].

Символом оптимізму про єдиний безконфліктний світ Ф. Фукуяма зі статтю "Кінець історії", яка викликала не менше обговорення, ніж стаття С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій». На думку Ф. Фукуяма, кінець всесвітнього конфлікту відкриває шлях новому, гармонійному світові. «Ми будемо свідками універсалізації

західної ліберальної демократії як фінальної форми людського правління» [5, с. 4]. Але для створення єдиного світу потрібне мовне зближення і релігійна сумісність, чого не відбувається.

Стосовно політичного аспекту передбачається, що інформатизація дасть змогу підвищити політичну і суспільну активність населення шляхом забезпечення доступу до інформації, яка надасть можливість об'єктивно оцінити політичні, соціально - економічні процеси в регіоні й у світі; виразити і довести думку кожної людини до відповідних політичних інституцій та громадських організацій; сприяти зближенню та консолідації людей, зростанню взаємодовіри, встановленню та підтриманню дружніх міжнародних та інших соціальних відносин; сприяти розвитку демократії та гласності, прогресивним перетворенням, розвитку та зміцненню політичних інституцій, громадських організацій, які здійснюють і підтримують такі перетворення.

Розвиток тенденції до демократизації відбувається нерівно і не пряолінійно, в протиставленні з авторитаризмом, а то й з різновидами тоталітаризму. Крім цього, своєрідність Півдня виявляється в наявності перехідних, змішаних і проміжних структур політичної організації соціумів, які ще недостатньо зміцніли, включаючи такі екзотичні симбіози, як демократичний авторитаризм або авторитарна демократія. Порушують загальну тенденцію зрушень до демократії етнічні, релігійні та інші конфлікти. Все це, безперечно, не може не ускладнювати відносин Північ-Південь, не кажучи вже про зв'язки між країнами, які розвиваються.

Найважливіші глобальні економічні структури (G7, СOT, МВФ, ОЕСР) перебувають під впливом винятково великих і багатих країн. Крім того, існує небезпека того, що майбутній «політичний режим» у системі глобального керування може стати скоріше авторитарним, ніж демократичним. Це може бути зумовлене тим, що рішення з глобальних питань можуть прийматися обмеженим колом акторів і без належної гласності, а також тим, що внутрішня структура багатьох з цих акторів (ТНК, неурядові організації і апарат міжнародних організацій) будується аж ніяк не на демократичних принципах, а на засадах жорсткої корпоративної дисципліни [8].

Останні десятиліття багато вчених, політиків, громадських діячів звертають увагу на посилення тенденції до наднаціональності. Розмови про незворотність глобального керування, на думку О. Барабанова, згідно з соціопсихологічними закономірностями, можуть набути характеру пророцтва, що само збувається. Цю думку поділяє автор монографії, тому що майбутнє спочатку зринає нам в нашій уяві, а вже потім ми шукаємо шляхи для його здійснення. У політичній сфері цей ефект значною мірою посилюється після краху біполярної системи й закінчення «холодної війни».

Сучасний етап трансформації системи міжнародних відносин характеризується складністю, динамічністю та непередбачуваністю. Це свідчить про те, що гегемонів буде дедалі складніше контролювати сучасні багаторівневі світові процеси. Крім того, Сполученим Штатам стає все складніше розраховувати на підтримку союзників, прикладом чого є початок військової кампанії у 2003 році в Іраку, коли позиції та відповідні дії країн ЄС розділилися відносно доцільності проведення такої акції. Попри те, що більшість американського істеблішменту виступає за світове лідерство своєї країни, значний загал американської громадськості не схвалює воєнні дії, особливо в Іраку, тому що ціна, яку платять прості американці за «розширення демократії», дуже велика.

Представники ліберальної та неоліберальної парадигми теорії міжнародних відносин до яких можна віднести таких представників американської школи міжнародних відносин, як М. Еліота, Ф. Фукуяму, С. Гантінгтона, Р. Хааса, Дж. Айкенбері, Д. Рієфа, Дж. Ная, Ч. та У. Мейса, Ч. Купчана, М. Дойла та Ф.Бергстена виступають за збереження та подальше розповсюдження ліберальних цінностей і демократичних принципів побудови суспільства в усьому світі, що сприятиме американському лідерству.

Могутність США необхідна для того, щоб зробити світ демократичним і ліберальним, тому що демократичні держави значно рідше вступають у конфлікти між собою, ніж автократичні та неліберальні. Таким чином, за допомогою вільної торгівлі та відкритого ринку необхідно сприяти формуванню середнього класу, який є рушійною силою демократичних перетворень. Крім цього, треба розвивати міжнародні інституції, збільшувати не військові витрати, а матеріальну допомогу відсталим країнам для розвитку їх економіки і сприяти розповсюдженню західних цінностей та ідеалів.

Основними ж імперативами зовнішньої політики України в епоху постбіполярності є її системні особливості, а саме: участь в процесах глобалізації з метою збільшення функціональної взаємозалежності в рамках європейської підсистеми та участі у формуванні гомогенного «полюсу сили» в Європі; подальша демократизація як засіб зміцнення цієї гомогенності в її внутрішньополітичному вимірі та запобігання виникненню традиційних військових конфліктів; виконання «стабілізуючої» ролі в системі з метою не припустити революційної зміни основних параметрів постбіполярності в Європі та збільшити «симетричність» в системі на протизагрозливим асиметричним тенденціям; структурне і функціональне розширення простору взаємозалежності шляхом побудови відносин з «третьми країнами», активізації відносин з існуючими інститутами: ЄС, НАТО, СOT, СНД та ін. [9].

На формування взаємовідносин України із зовнішнім світом впливає європейська цивілізаційна приналежність її народу, зумовлена її історичним минулим, географічним розташуванням, належністю до культурних традицій європейської цивілізації, демографічним складом населення, тощо. Цей фактор впливає на проголошення та виконання політичних курсів урядів інтегруватися до світової спільноти, зокрема до євроатлантичних структур. Україна демонструє свій високий потенціал розвитку та можливість подальших демократичних перетворень, що веде до зростання її ролі на політичній арені світу. Завдяки своєму вигідному розташуванню між кількома полюсами тяжіння, вона може сприяти інтеграційним процесам в рамках геополітичної дихотомії Схід – Захід, а в майбутньому стати не тільки географічним, а й одним з політичних та економічних центрів Європи.

Поява на політичній карті світу незалежної України внаслідок глобальних трансформацій останнього десятиріччя двадцятого століття зумовила відчутні перетворення не лише в нашій країні, а й також у найближчому її геополітичному оточенні. Здобуття суверенітету Українською державою, за визначенням З. Бжезинського, є однією з найважливіших геополітичних подій ХХ ст. Ставши незалежною, Україна, за оцінкою вченого, створила можливість для самої Росії стати насправді демократичною та європейською державою. Автор поділяє думку відомого політолога, в тому що Україна є новим геополітичним центром, без якого Росія втрачає статус євразійської імперії [10]. Відтак, Україна є вагомим чинником трансформаційних процесів у РФ і за допомогою Заходу продовжує реалізацію політики інтеграції до євроатлантичної спільноти та демократичних перетворень, що має опосередкований та прямий вплив на еволюцію політичних переконань, вибір та прийняття рішень російським суспільством та політичним істеблішментом.

Україна і США зацікавлені у взаємній прихильності, яка обопільно потрібна їм для розширення кола демократичних країн, стабільності та економічного процвітання. Довгострокові цілі Сполучених Штатів щодо України і самої України збігаються: демократична, ринково налаштована, заможна держава, заснована на верховенстві права та інтегрована в Європу.

Для США зазначені цілі є постійними і підкріплюються міцним двопартійним консенсусом. Для досягнення цієї мети надзвичайно важливо і надалі зосереджуватися на довгострокових цілях і не дозволяти кожній зміні внутрішньої політики України впливати на політику щодо неї з боку США. Не слід ігнорувати поточні події: навпаки, наша здатність з ними впоратися буде сильнішою, якщо вони будуть інтегровані в послідовну довготривалу стратегію. Саме тому Сполучені Штати й надалі підтримуватимуть програму реформ, яка відповідає прагненню України інтегруватися в Європу.

Список використаних джерел

1. Быков О.Н. Международные отношения: Трансформация глобальной структуры / Ин-т мировой экономики и международ. отношений. – М.: Наука, 2003. – 573 с.
2. Сморгунюв Л.В. Изучение "третьей волны" демократизации в сравнительной политологии // Космополис. Альманах. – М., 1999. – С. 23-34.
3. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце ХХ века: Пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
4. Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. New York: Avon Books, 1992. – 417 p.
5. Манжола В. Квадратура інтеграційного кола // Політика і час. – 2007. – №4. – С.52-55.
6. Мельвиль А.Ю. Демократизация как глобальная тенденция? // Глобальные социальные и политические перемены в мире. – М., 1997. – С. 99-122.
7. Мадатов А.С. Демократизация: особенности ее современной волны // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2001. – № 3. – С. 45-56.
8. Барабанов О. Основные концепции глобального управления. – [Електроний ресурс] // Режим доступу: http://globalanti.risa.ru/reports.php?cat_id=31&doc_id=13.
9. Модель "гегемоністичної стабільності" постбіполярної міжнародної системи та місце в ній України./ Джерело: [//www.cirs.kiev.ua/index.php?cmd=Index/Page&page=0211](http://www.cirs.kiev.ua/index.php?cmd=Index/Page&page=0211).
10. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Международ. отношения, 2005. – 256 с.